

BEKE MIHÁLY ANDRÁS
Március árnyékában

A romániai forradalom évfordulójára

Egy romániai felmérés szerint, éppen a rendszerváltás 25. évfordulóján, a román lakosság kétharmada a néhai diktátort, Ceaușescu-t megválasztaná elnöknek. Ezúttal persze demokratikusan. Ha leszámítjuk az azóta felnőtt gyerekeket és – gondolom, érthető módon – a romániai magyarságot, akkor ez a kétharmad számszerűleg nagyjából azonos lehet a Conducator „aranykorát” még megélt román korosztályok egészével.

Meglepő lenne?

Az évfordulók jönnek-mennek, a rendszerváltások, a romániai rendszerváltás negyedszázados évfordulója is elenyészik majd megválaszolatlan kérdéseivel együtt. A negyedszázada születettek számára Kádár, Ceaușescu, Honecker, Brezsnyev, sőt Gorbacsov is már régmúlt, história, az akkor húsz-harmincévesek számára azonban még *bennünk* élő, lezáratlan, sokszor sajtó történelem. Teli nyitott kérdésekkel. Közünk élő kísértetekkel. Ahhoz, hogy igazából megértsük, mi történt valójában az elmúlt negyed században, és főként, hogy mi történik *ma* velünk, újra és újra kell gondolnunk mindazt, ami *akkor* történt. Magyarországon, Erdélyben, szerte mindenütt.

Sütő András *Naplójegyzeteiben* 1989. június 16-án, Nagy Imre újratemetése napján nincs bejegyzés. Ne tudott volna róla? Ne tartotta volna fontosnak? Én inkább azt hiszem, hogy a bejegyzés hiánya jelképesen jelzi azt a tényt, hogy a magyarországi és a romániai, ezen belül erdélyi rendszerváltó folyamatok megítélésében eltérő meglátások érvényesülnek, és hogy ezek a folyamatok csak közvetett kapcsolatban álltak egymással. Azért is lehet a rendszerváltozásokról többes számban beszélni: egészen más belső – szociális-gazdasági-politikai-szellemi – folyamatok vezettek a romániai és a magyarországi, meg persze a többi országban lezajlott fordulatokhoz.

Persze, magyar vonatkozásban egyfajta kölcsönhatás nyilvánvaló. Hiszen nem maradhatott hatás nélkül a magyar belpolitikai fejleményekre az erdélyi menekültek előbb szórványos, majd tömeges áradata, amely végül kikényszerítette a befogadást tiltó, éppen lejáráó magyar–román egyezmény meghosszab-

bításának felmondását magyar részről; nem maradhatott hatás nélkül a Hősök terére összegyűlt tiltakozó magyarok százezres tömege sem. (És itt persze nem hagyhatók figyelmen kívül azon kevesek, akiknek katalizátorszerepük volt az erdélyi magyarság magyar belpolitikai fejleményekre gyakorolt hatásának fölerősítésében. Míg másutt Budapesten a szamizdások gyülekeztek, például Németh Géza lakásán az akkori magyar hatalom egy másfajta ellenzéke készítette elő a jövőt!) És ha jogosnak érzem Zalatnay Istvánnak, a budapesti erdélyi közösség református lelkészének az észrevételét, miszerint közvetlen kapcsolatot lát Trianon és a német újraegyesülés között, hiszen a Trianon miatt elszakadt erdélyiek magyarországi áradata kényszerítette ki a magyar határ megnyitását, amely aztán „nyitva maradt” a kelet-németek számára is; akkor talán azt sem túlzás állítani, hogy az elkeseredett erdélyi magyarságnak komoly hatása volt mind a magyarországi, mind az egész kelet-európai rendszerváltozásokra.

Nyilván, a közép-európai és a magyarországi politikai mozgásoktól lényegileg eltérő folyamatok vezettek a '89 decemberi romániai fordulat előkészítéséhez vagy előkészítetlenségéhez, attól függően, ki hogyan mívósíti a decemberi „nagy tülekedést” – a román költő, Mircea Dinescu szavaival élve. Hogy szellemileg-lelkileg előkészített forradalom volt-e, vagy pedig kívülről manipulált államcsíny, az Romániában mindmáig vitatéma.

Kevesen voltunk, sokan maradtunk – így a rezignált mondás. Csata után mindig sok a vitéz! Szembe kell néznem azzal a ténnyel, és ezzel bizonyosan nem vagyok egyedül, hogy ilyen mérvű, radikális fordulatra egyáltalán nem számítottunk. Talán Magyarországon sem, de Romániában bizonyosan nem. Természetesen hallgattuk a híreket, a Szabad Európa Rádiót már nem is nagyon halkítottuk le, hébe-hóba egy-egy magyarországi újság is eljutott Kolozsvárra, Csíkszeredába vagy Sepsiszentgyörgyre, de a közép-európai események várható romániai kihatásairól igen keveseknek volt elképzelésük és reményük. Nemzedékem alapvető létélménye a rendszer adottsága volt. Esmélésünk éppen Ceaușescu hatalomra kerülésével kezdődött, a Conducator életünk része volt. Fantáziáltunk a forradalomról, de nem számítottunk és nem készültünk rá. Nem Ceaușescu bukásában reménykedtünk, hanem az egészségi állapotról keringő hírekben. Sokkal inkább a mozgástér növelése, a határok feszegetése volt a tét, ha úgy tet-

szik, a rendszeren belüli reformokban, annak emberarcúvá válásában reménykedtünk. A robbanásmentes puliszka volt kiinduló hivatkozásunk. És ez apámék nemzedékére, amely nosztalgiával emlékezett a saját '45 utáni baloldali – a magyarság védelmével biztató – illúzióira, talán még inkább igaz volt. A rendszer kritikusi közül számosan ott ültek a Központi Bizottságban. Hadd ne említsem a közismert magyar neveket, mert – bár ez a tény akkoriban nem csorbította a hitelüket, és számunkra egyáltalán nem okozott gondot – mostanság némelyek utólagos, helyzetidegen szempontokat érvényesítve, ítéleznek hajdani tettek és személyek fölött.

A rendszerváltást megelőző magyar és a romániai helyzet között az igazi különbség nem csupán az, hogy a magyar egy bársonyosabb, rafináltabb és manipulatívabb diktatúra volt, szemben a kíméletlen, véres romániaival. Aczél György tudta: nem az az igazi rabság, ha nem tehetjük azt, amit akarunk, hanem, ha nem akarhatjuk azt, amit igazán akarunk. A román diktatúra a szabadságot, a magyar a szabadság *vágyát* korlátozta. A lényegi különbség azonban mégiscsak az volt, hogy a magyar egy *marxista diktatúra* volt, annak minden *nemzetellenes* vonásával, a román pedig alapvetően *nacionalista diktatúra* volt, minden *marxista vonása ellenére*. Bukarestben a legutolsó pártkongresszus végén, amikor a protokoll szerint a kommunisták nemzetközi himnuszra zárta a rendezvényt, a „Nép Szeretett Fia”, akit természetesen újból elnökké választottak, megengedte magának azt a pikírt megjegyzést, hogy: „és akkor, elvtársaim, énekeljük el az *Internacionálét!* Már ha valaki még emlékszik rá!” Kevesen emlékeztek rá... Ebben az országban a diktatúrának igen hiányos volt a marxista ideológiai alapja, sőt még a máza is csak annyi, amennyiben nem kockáztatta Ceaușescu azon történelmi „hivatását”, hogy – Vitéz Mihály fejedelmre hivatkozással és a nemzeti kisebbségek elűntetésével – tüzzel-vassal, demográfiai terrorral megteremtse a román nemzet jócskán megkésett egységét. És tekintettel arra, hogy valós megkésettége miatt ez a szándék, román szemmel nézve, némi indokoltsággal bírt, ennek a nemzeti programnak nem elhanyagolható társadalmi és értelmiségi támogatottsága volt. (Amivel egyébként mindmáig számolnunk kell, mert mellőzése nem jószomszédi toleranciára, hanem ostoba rövidlátásra vall. És valahol itt rejlik a román kétharmad magyarázata!) E diktatórikus személyi kurzus román kritikusi

rendre magányosak maradtak, gondoljunk csak a Párizsba távozott Paul Gomára, vagy a háziórizetre ítélte Mircea Dinescure és Doina Corneára.

A Moszkvával szembeni jól megkoreografált dacolás jegyében megtúrt ideológiai szabadosság az élet vette minden rendszerkritikának, amelynek ilyenformán kevés fogantaja volt. Ideológiailag nehéz volt fogást találni a marxizmusnak immár a mázát is már csak alig őrző rendszeren. Tanulságos lenne elgondolkodni azon, mi célt szolgálhatott vajon az, hogy a kolozsvári Korunk című folyóirat, amely Bukarest hallgatólágos és – némely visszaemlékezések szerint anyagi – támogatásával a két világháború közötti nem igazán marxista Romániában a Magyarországon betiltott marxista szerzők írásait közölte, a hetvenes évektől a látszólag marxista Romániában laza engedékenységgel publikálta Magyarországon betiltott antimarxista ellenzékiek írásait... Egyébként a magyarhoz hasonlóan a román rezsim is mindig sokkal kisebb ellenállást tanúsított az avantgarde szabados eszmékkel, mintsem a nemzeti érzelmekkel szemben. Ebből is nyilvánvaló, hogy melyiket tartotta magára nézve veszélyesebbnek.

A '45 előtti korszakból megörökölt nacionalista román kurzus persze nem folytatódott minden törés nélkül Petru Grozák kommunista hatalomátvétele után. Bár a '44 augusztusi páfördülés csak szokványos román taktikai mozzanat volt, amely egyáltalán nem járt együtt a román társadalom eredendően meglévő oroszellenes érzelmeinek megszűntével, a kötelező internacionalista eszmék máza egy ideig elfedte a mindvégig lappangó román nacionalizmust, amely valójában a magyar '56-os forradalommal szolidáris romániai – magyar és román – szimpátia-megnyilvánulások letörésével került igazán a felszínre. A magyarországi közvélemény által még mindig elégtelenül ismert '56-os romániai események – a temesvári diáklázadás, az erdélyi magyarok egyéni és csoportos akciói és az őket ért megtorlások – kapcsán Bukarest leginkább a magyar nemzettel való azonosulást büntette, az ekkortól erősödő román nacionalizmus például a nevezetes Illyés-vers elmondását több éves börtönnel honorálta. Bukarest az erdélyi magyarság nemzeti érzelmeinek föléledésétől riadt meg a leginkább, ezeket torolta meg a legkeményebben, sok esetben halálbüntetéssel.

Ez a román nacionalizmus a Ceaușescu-diktatúrával együtt a nyolcvanas évekre kiteljesedett. És mivel a román köztudatban gyökeret vert történelmi

doktrina alapján indokoltnak is tűnt a román nemzeti egység megkésett, ezért erőltetett ütemű megteremtése, a román tömegek lelkében a Ceaușescu-féle, a marxista máz alól cinkosan kikacsintó nacionalista kurzus nem is okozott volna túl nagy lelki törést, ha a gazdasági prioritásokat domináló, a gazdasági érdekeket is felülíró nacionalista politika végül nem vezetett volna a tömegek végletes elnyomorodásához. Ilyenformán a '89 decemberi eseményeknek, akárcsak a korábbi, a valós civil kurázsira valló egyéni és csoportos akcióknak, a brassói és Zsíl-völgyi megmozdulásoknak igazából nem volt rendszerváltoztató szándékú ideológiai megalapozottságuk, inkább tekinthetők éhséglázadásoknak.

Ebben a közegben az erdélyi magyarság helyzete reménytelennek látszott. Talán az is volt. A romániai magyarság Trianon óta – leszámítva a hazatérésnek a minden későbbi remény forrását jelentő négyéves intermezzóját – a reménytelenséggel – reménytelennek látszó helyzetével és saját reményvesztettségével – való küzdelem állapotában élt. Sorsa maga volt a reménytelenség, egyedüli reménytelen reménye a madáchi biztatás.

Kós Károly *Kiáltó Szó* című, az erdélyi magyar közösséget a helyzetével szembeállító, felrázó erejű röpiratával kezdődött ez a küzdelem, amelynek egyik emlékezetes és tanulságos mozzanata volt a Makkai-féle „ahogy lehet – nem lehet – lehet, mert kell”-vita. A szólásszabadság hiányában ez a küzdelem természetesen módon került át a metaforikus nyelvezet síkjára, és vált – az írók közéleti szerepe folytán – metaforikus cselekvéssé. A '80-as évekre azonban – amikor a romániai magyarság helyzete mind egzisztenciálisan, mind a nemzeti kilátásai tekintetében végletesen reménytelenné vált – a metaforikus cselekvés már elégtelennek bizonyult.

Az erdélyi magyar értelmiség sajátos helyzetben volt. Kisebbségi, az anyaországtól elszakítottágának „előnyeként” korlátozott, de mégiscsak közvetlenebb és hitelesebb magyarországi információs csatornáinak köszönhetően felkészültebb volt a demokratikus alternatíva kifejlődésére, mint a saját társadalmával kevésbé együtt rezonáló, erőteljesebben a távolabbi Nyugat felé orientálódó román értelmiség, amely sok esetben – akárcsak '56-ban – gyakran éppen az erdélyi magyarok közvetítésével jutott információkhoz. Magyarán: az erdélyi magyar értelmiség sokkal felkészültebb volt egy esetleges demokratikus fordulatra, de nem volt módja azt kezdeményezni. Mivel, és

ez a rendszerváltás előtti korszakot leglényegesebben meghatározó tényező, a romániai magyar értelmiség helyzetét jelentősen súlyosbította, hogy más közép-európai országoktól eltérően nem számíthatott osztársadalmi támogatottságra, sőt, a ritka kivételektől eltekintve – és itt megint említést érdemel Mircea Dinescu neve –, értelmiségi szolidaritásra sem. Hiába az egész társadalmat átfogó antikommunista konszenzus, a román nacionalizmus dominanciája okafogyottá, értelmetlenné tett minden antikommunista retorikát. A román nacionalista kurzus elleni küzdelemben pedig az erdélyi magyarság nem számíthatott a románság szolidaritására. Magyarországon a kommunista vezetés osztársadalmi összefogást kovácsolt maga ellen, megteremtette a maga ellenzékének egységét, még ha utólag mind a társadalmi szolidaritás, mind az ellenzék egysége igen törékenynek bizonyult is. Ilyesfajta osztársadalmi egység a román diktatúrában nem jöhetett létre. Kevés ponton, például a személyi kultusz és a diktatórikus rendszer kritikájában találkozott a magyar és a román nézőpont, ez a találkozás a decemberi fordulat végletes helyzetében végül is megteremtett egy pillanatnyi és roppant törékeny, spontán osztársadalmi és ezen belül magyar–román szolidaritást, amely azonban már a fordulat napjaiban bomlani kezdett.

A reménytelen belső emigrációba szorított erdélyi magyarok – egyébként a románok többségéhez hasonlóan – jobbára az egyéni túlélési-menekülési stratégiákat választották: a legális vagy inkább, ha lehetőség adódott rá, a külső emigrációt. A kényszerű belső emigráció reménytelen helyzetében felértékelődtek a magyarság lelki-szellemi ellenállásának ezer- és ezerféle göcai az irodalmi köröktől a színházi műhelyekig, a folyóiratok szerkesztőségeitől a Szent Anna-tónál szervezett Anne-art képzőművészeti fesztiválig. Természetesen, különösen utólag méltatni lehet a különböző szellemi műhelyek, irodalmi folyóiratok és körök jelentőségét a szellemi ellenállás tekintetében, ezek azonban megmaradtak – bár nem elhanyagolható hatással – a már említett metaforikus cselekvés körében, vagy az értelmiségi elszigeteltségben. Hatásuk igen szűk körű maradt, mozgó erejük nem volt. A román diktatúra közegében közösségi ellenállási stratégia kifejlődésére nem volt lehetőség. Romániában semmiféle esélye nem volt a lakitelekihez hasonló találkozóknak; semmiféle kerekasztal-tárgyaláshoz nem akadtak partnerek az asztal egyik oldalán sem. Persze, asztal sem volt...

Ebben az összefüggésben nem lehet véletlen, hogy míg romániai magyar szamizdat több is megjelent, román szamizdat nem volt.

Szamizdat-kiadási szándékkal indult a Molnár Gusztáv nevéhez kötődő Limes-kör, a rendszerrel szemben kritikus bukaresti és erdélyi fiatal magyar értelmiségiek rendszeres tematikus beszélgetéseinek zárt körű fóruma, amelyre azonban hamar lecsapott a Securitate. Kiemelten említést érdemel a Nagyváradon 1982-ben indított, Szőcs Géza nevéhez fűződő, a hajdani magyarországi liberális ellenzékhez kötődő *Ellenpontok*, amelynek a szerkesztői 1982 nyarán *Memorandumban*, illetve egy *Programjavaslatban* bírálták a kelet-európai rezsimek emberjogi – és ezen belül a kisebbségekkel szembeni – elnyomó politikáját, amelyet eljuttattak az akkor éppen Madridban ülésező Helsinki-utókonferenciához. Az *Ellenpontok* a Szabad Európa Rádió rendszeres híradásai révén viszonylag nagy nyilvánosságot kapott, hatása azonban meglehetősen szűk körű volt. Kevésbé ismert a másik – későbbi, ezért kifutási esély és visszhang nélkül maradt – magyar szamizdat: a kolozsvári filozófus Balázs Sándor és társai, az idősebb kolozsvári és marosvásárhelyi magyar értelmiségiek, írók, történészek által szerkesztett, fénymásolatban terjesztett, a román nemzetiségpolitikát bíráló dokumentumokat tartalmazó *Kiáltó Szó* című kiadvány. A kiadvány és szerzőinek ismeretében állíthatom: nem a civil kurázi, mintsem inkább a megfelelő nemzetközi háttér hiánya folytán enyészett el ez a kísérlet.

A romániai magyar szellemi ellenállás legintenzívebb gócai főként a táncházmozgalom környékén alakultak ki. A táncházak és a körülötte kialakult mozgalom – a magyarországihoz hasonló módon – jól artikulálta az erdélyi magyarság nemzeti ellenállását, emellett nem lebecsülendő, erjesztő hatású kétirányú információáramlást biztosított – gondoljunk csak az őszi feketetői vásárra, az erdélyi és magyarországi fiatalok szertartásossá vált találkozóira.

Mindezek lelkileg és szellemileg, közvetett vagy éppen közvetlen módon előkészítették Tökés Lászlónak a társadalom szolidaritását mozgósító fellépését az ismert következményekkel. Akkor, legalábbis egy heroikus pillanatig úgy látszott, megszületett a végleges válasz az „ahogy lehet – nem lehet – lehet, mert kell”-vitában.

A román „forradalom” valójában ’90 nyaráig tartott: eddig tartottak ki az illúziók, ekkor szedték fel a síneket. A váltókat – vajon kicsodák? – addigra már kétszer is átállították: egyszer március 19–20-án a jól szervezett marosvásárhelyi magyarellenes pogrommal, majd nyáron, június 13–15-én a nem kevésbé jól szervezett bukaresti „bányászjárással”. A demokratikus köpenyt öltött hatalom két, a forradalom illúziójának bűvöletében élő, valós kihívást, alternatívát és ilyenformán számára veszedelmet megjelenítő közösséget: a magyar kisebbséget és a román értelmiséget (a fiatalokat, a „szemüvegeseket” stb.) két sakk lépésben máig hatóan megfélemlítette, szétzilálta, megbénította, kiszorította a partvonalra. Csak mert elhitték, hogy valóban rendszerváltozás történt.

Márciusig a romániai magyarság is komolyan, forradalomnak vette a „forradalmat”. Komolyan vette a demokráciát és nemzeti igényeinek érvényesítését. A regnáló hatalomra veszélyes alternatívát jelenített meg. Akárcsak – júniusig – a román értelmiségi ifjúság. Az új időszámítás az erdélyi magyarság számára valójában nem decemberben, hanem 1990 márciusában kezdődött. A magyarok többsége a magatartását, szemléletét és politikai stratégiáit az eltelt huszonöt esztendőben nem a Decemberrel, hanem a Márciussal legitímálta. A magyar közösségen belüli politikai viták végső soron erre a legitimációs szembenállásra csupaszíthatók le: a „radikálisok” a decemberi forradalmi ideálokat tekintik hivatkozási alapnak, a „reálpolitikusok” („a tájba simulók”) a márciusi rettenetet. Nem véletlen, hogy csonkolt emlékezet magát a márciusi eseményeket is meghamisítja: hiszen végeredményben, a város környéki magyar cigányság közbelépésének köszönhetően – amelyre a „szervezők” nem számítottak – az ütközetben a magyarság kerekedett felül. Akár az önvédő székely virtus diadalának is tekinthetnők a marosvásárhelyi etnikai ütközetet. Ha nem lettek volna az áldozatul esett, a börtönre ítélt, az emigrációba kényszerült magyarok és Sütő András odaveszett fél szeme! Pürrhoszi győzelem volt, a következő évtizedek félelmével teljes. Az erdélyi magyarság azóta sem december fényében, hanem március árnyékában él. Negyed század Március árnyékában!

Matt két lépésben. De még mielőtt felborítanók a királyt, gondoljunk Henry Ford intelmére: akár hisszük, hogy meg tudjuk változtatni a sorsunkat, akár nem hisszük – mindenképpen igazunk van!